

ריה"ל

ספר הכוזרי

מאמר ראשון סגולת האומה הישראלית

תרגום ספר הכוזרי מאמר ראשון הוא של פרופ' מיכאל שורץ מתוך "ספר הכוזרי" שיצא על ידי ספריית גולדשטיין-גורן במחשבת ישראל הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב ניתן להשיג את ספר הכוזרי מההוצאה הנ"ל במוסד ביאליק

• לבקשת ההוצאה הוקפד בספר זה:

- לשמור על החלוקה לפסקאות שעשה המתרגם
- לשמור על הציון שעשה המתרגם למילים שנכתבו בעברית במקור, על ידי הדגשתן
- להשמיט את הערות המתרגם שהיו בתחתית הדף ולהדגיש שההערות שבספר זה הן מאת מחבר "ילמד ענוים דרכו"
- הכותרות וההערות שבדף עצמו שנוספו בספר זה הינן בצבע אפור

נותרת הספר :

הוא ספר הטענה והראיה לדת המושפלת¹ לרבי יהודה הלוי²

פתיחה לספר ויסודות האמונה באלוהות לדעת הפילוסוף (פתיחה-א)

א

נשאלתי על אודות הטענות שיש לי נגד מתנגדינו הפילוסופים ואנשי הדתות (=הנצרות והאסלאם), וכן נגד פורקי-העול החולקים על הציבור (=הקראים)³. נזכרתי

הערות - ילמד ענוים דרכו

- 1 זהו שמו המקורי של הספר, אך נקרא בפי כל: "ספר הכוזרי". עליו אמר הגר"א: "הוא קדוש וטהור, ועיקרי אמונת ישראל ותורה תלויין בו". וז"ל הראי"ה באיגרות הראי"ה ח"ב עמ' קלט: "על דבר האפשרות של שיעורי הלכות דעות וכל החלק הרוחני שבתורה, על מדוכה זו ישבתי עדן ועדנים, ותהילות לאל שהנני יותר משנתיים מרצה שיעורים קבועים, איזה פעמים בשבוע, את הכוזרי, בתור (=כיוון שהוא) ספר המתפשט בהגיונותיו על רוב המקצועות של הלכות דעות ע"פ דרכו, ושהוא בעצמו כולל תמציות של שיטות עמוקות ורחבות, ואגבו הנני כמובן נפגש בדרך הלימוד עם הביירוים של יתר השיטות, והפרטים השכליים והמוסריים היוצאים מהן".
 - 2 שיטתו האמונית של ריה"ל היא אורגנית-סגולית: אורגנית - המצוות הן הסדר של האומה כדי שתוכל להגיע לשלמותה כמו שלכל נמצא אורגני - בצמחים ובבעלי החיים - יש סדר שרק על ידו יוכל להגיע לשלמותו; סגולית - מעלת האדם הישראלי סגולית, כלומר כטבע הטבע בו בעצם יצירתו.
 - 3 רבי יהודה בן שמואל הלוי נולד בטודילה שבצפון ספרד בשנת 1070 בערך, ונפטר בדרכו לארץ ישראל בשנת 1141. היה מקורב לרבי יוסף אבן מיגאש ולראב"ע, ויתכן שאף למד אצל הרי"ף, שעליו חיבר קינה גדולה כשנפטר. היה תלמיד חכם ורופא ומגדולי המשוררים של תור הזהב בספרד.
- מול הפילוסופיה יעמיד ריה"ל את הנבואה ככלי היחיד לידיעת מדעי האלוהות ולידיעת הדרך לקרבת ה', את התמימות בעבודה והדבקות מתוך הציות ולא החיפוש השכלי באמיתות, את ההתגלות וההנהגה שהתגלתה בישראל ביציאת מצרים ומתן תורה ותשע מאות שנה של שכינה בישראל והנהגה נסתרת בגלות.
- מול האסלאם והנצרות יעמיד ריה"ל את סגולת עם ישראל וסגולת ארץ ישראל, את אופן ההשפעה של העם הנבחר על האומות כהשפעה סגולית ולא בכפייה דתית אוניברסאלית ואת הדבקות בהנהגה הניסית (ולא ההצלחה הטבעית) המיוחדת רק לישראל גם בימי השיא וגם בימי השפל בגלות. [מול הנצרות בפרט - מיהו החסיד: הנזיר המעונה או הדבק בחיים שנתן לו האל בשמחה בעולם הזה ובעולם הבא. מול האסלאם - את חוסר הצורך לעגן את יסודות האמונה בהוכחות שכליות ואת האמונה בחופש הבחירה].
- מול הקראים - את החובה לקבל את מצוות האלוה רק מאת האלוה, את ההשגחה השורה על ישראל וחכמיהם בתורה שבעל פה ואת אימות המסורת ורציפותה.

מסלול 1: יום ג לפרשת לך לך

מסלול 2: יום ה לפרשת נח

מה ששמעתי מטיעוני החבר⁴ אשר היה אצל מלך הכוזרים שקיבל עליו את דת היהודים [לפני כארבע מאות שנה], כאשר הועד ומופיע בספרי דברי הימים⁵, שנשנה לו חלום⁶, שכביכול מלאך פונה אליו ואומר לו: "כוונתך רצויה בעיני אלהים, אבל המעשה שלך אינו רצוי"⁷. הוא היה מתאמץ מאוד לקיים את המצוות שבדת הכוזרים עד כדי שהיה הוא עצמו משרת במקדש ומקריב קרבנות בכוונה זכה וטהורה. כל-אימת שהתאמץ במעשים אלה היה המלאך מופיע בלילה ואומר לו: "כוונתך רצויה,

הערות - ילמד ענוים דרכו

- אף שהנושאים משתלבים זה בזה במהלך הספר, ניתן במבט רחב לחלק את המאמרים כך: מאמר ראשון - התמצית של אמונת ישראל (הבסיס לקשר עם האלוה רק דרך ישראל, האמונה על פי ראייה, סגולת ישראל, המצוות מאת האלוה בלבד, הנבואה וההתגלות, סגולה ובחירה, הגמול בעולם הבא וההשגחה בעולם הזה).
- מאמר שני - נגד הנצרות (ההגשמה, היחס לקרבנות בעלי חיים, היחס לגלות, ישראל באומות כמקור השפע הרוחני, היחס לחכמות הטבע, היחס לארץ ישראל וללשון העברית. ובכלליות: המבט החיצוני-הטבעי לעומת המבט הסגולי).
- מאמר שלישי - נגד הקראים; מאמר רביעי - נגד הפילוסופים; מאמר חמישי - נגד האסלאם.
- 4 בלשון חז"ל "חבר" הוא כינוי לתלמיד חכם המקפיד על אכילת חולין בטהרה. אך בפירושו המשנה לרמב"ם דמאי ב,ד מבואר שזה כינוי כללי לתלמידי חכמים, כיוון שהחברות שלהם היא חברות אמיתית לשם שמים, כמו שביאר הרמב"ם בפירושו לאבות א,ו. ונראה שבמרוצת הדורות אכן הפך הכינוי חבר לכינוי כללי לתלמיד חכם.
- 5 עיין לעיל במכתב של רבי חסדאי למלך כוזר ובתשובתו. ועיין גם לקמן בתחילת המאמר השני. ריה"ל מבסס את ספרו על סיפור זה בגלל המיוחדות שבו: הוא אירע בזמן הגלות, ואחת ההוכחות המרכזיות של בעלי הדתות היא שפלות היהודים לעומת ההצלחה שלהם. והנה דווקא בעת שהדת היהודית מושפלת, קיבלה אומה שלמה את היהדות מתוך הבנה שההוכחה מי היא דת האמת אינה תלויה בשפלות או בהצלחה בעולם הזה, אלא בהנהגה ניסית של האלוה את אותה אומה. וכפי שיתבאר בהמשך הספר.
- 6 ברכות נו,ב: "חלום אחד משישים לנבואה". ההבחנה בין נבואה לחלום מתבארת בהמשך הספר. הנבואה היא חלק מכלל ההנהגה הניסית החלה על הנביא (לקמן א,מא-מג). הנביא משיג את כל יסודות האמונה ברגע אחד של מראה, ובאופן ודאי ומוחלט (לקמן ד,ה). המראה הופך אותו לאיש אחר (שם; וכן א,קג), ומאז שוכנות בקרבו היראה והאהבה והתשוקה לקרבת ה' ולחזרת מדרגת דבקות זו. לכן נבואה היא אחד הביטויים לחלות השכינה, ולהימצאות בהנהגה על-טבעית, ניסית. לעומת זאת חלום אינו מעניק ודאות, אינו מלמד את כלל יסודות האמונה ואינו מהפך את האדם לאיש אחר, אלא זו אחת המדרגות הטבעיות שיש באדם. אולם החלום האמיתי יכול לשרות באדם כדי להוביל אותו אל האמת. בעוד שלמדרגת הנבואה יש תנאים של חלות השכינה: ארץ ישראל, עם ישראל וקיום מצוות האלוה, לחלום אין צורך לכל זה, אלא רק רצון אמת לעבוד את האל. [ובזה טעה והטעה מיכה גודמן בספרו "חלומי של הכוזרי" שניסה לטעון שעצם העובדה שמלך כוזר חלם חלום אמת היא הוכחה שריה"ל מקבל שיש נבואה גם לגויים, בניגוד לנאמר בפי החבר.] לביאור שתי המדרגות עיין רמח"ל בדרך השם חלק ג פרק א ופרק ג.
- 7 רק בהמשך (א,צח) המלך מביין ומקבל את משמעות החלום שרק הצו האלוהי יכול להביא את האדם לדבוק באלוה.

אבל המעשה שלך אינו רצוי⁸. דבר זה גרם לו שיחקור בדבר הדתות והכיתות. ולבסוף התייחד, הוא וציבור הכוזרים.

בין טיעוניו של החבר היו כאלה ששכנעו אותי ותאמו את אמונתי. לכן חשבתי לנכון לרשום את הטיעונים האלה כפי שנטענו⁹, והמשכילים יבינו (דניאל י"ב, י)¹⁰.

מסופר שכאשר ראה מלך הכוזרים בחלמו שכוונתו רצויה לאלהים ומעשהו אינו רצוי, וציווהו [המלאך] בשנתו לבקש את המעשה הרצוי לאלהים, שאל פילוסוף אחד על אמונתו¹¹.

הפילוסוף אמר לו: ¹² אין לאלהים לא שביעות-רצון ולא שנאה, כי הוא יתעלה

הערות - ילמד ענוים דרכו

8 המשפט שמושם כאן בפי המלאך, הוא מהנקודות המהותיות בשיטתו האמונית של ריה"ל. אל האלוה לא מתקרבים מתוך כוונות טובות, אלא מתוך ציות למעשה הרצוי. זה ההבדל בין עובדי אלילים לבין אמונת ישראל (עיין לקמן א, עז-עט; ב, מו; ב, מט), זה היה חטא העגל (עיין לקמן א, צד) וזה הבסיס ליסודות האמונה שהכרחי שהתורה מן השמים, שיש מצוות ומעשים מסוימים שהאלוה קבע אותם ולא השכל האנושי, שיש נבואה שעל ידה ניתן לדעת מהו הרצון האלוהי. גם ניתן לקבל שיש עם נבחר וארץ נבחרת - כי כך רצה הבורא.

9 היינו לכתוב את הטיעונים שריה"ל הזדהה עמם, אך בסגנון של שיח, כפי שנטענו בשיח של החבר והמלך. לא הייתי צריך להעיר על כך אילולי סילופו של מיכה גודמן, שרצה לומר שריה"ל כתב בספר את טענותיו של החבר אך לא הזדהה עם כולן, ובכך פתח לעצמו פתח ונתן לעצמו מרחב למחוק חלק מדברי החבר ולסלף את שיטתו של ריה"ל לאורך כל הספר.

10 "והמשכילים יבינו" מפני שריה"ל לא כתב את הספר באופן של הצעת יסודות האמונה באופן שיטתי (כמו שעשה רס"ג בספר אמונות ודעות או רח"ק באור השם או רי"א בספר העיקרים), אלא דווקא בדרך של דיאלוג ומעברים מנושא לנושא שנראים אסוציאטיביים; יש נושאים בספר החוזרים כמה פעמים. ריה"ל כתב את הספר בסגנון של מו"מ וטענות, "והמשכילים יבינו" כי באופן זה של כתיבה ניתן יותר ללמד את יסודות האמונה. עיין בהקדמתו של הרמב"ם למורה נבוכים, בפרט בעניין הברקים והטעם שחז"ל השתמשו במשלים לכתיבה בענייני הסוד.

11 שלוש סיבות שהפילוסוף מופיע ראשון: א. מפורסם בעולם שהפילוסופים היו מדויקים וצודקים מאוד בענייני המתמטיקה, והיתה מחשבה שדבריהם מדויקים גם בענייני האמונות; ב. הדתות מסודרות בספר בסדר עולה, מהרחוק ביותר - הפילוסוף, שאינו מאמין בידיעת ה' ובהשגחת ה', ולא בתורה ולא במצוות, לנוצרי שמאמין בשניות ובהתעברות האלוה בגוף, למוסלמי שהוא הקרוב ביותר אל החבר היהודי; ג. הפילוסופיה היוונית עשתה שמות בעולם היהודי בספרד, ויהודים רבים עזבו את הדת בגללה. הפילוסופיה הביאה ל"שמד שקט". היא הקסימה בשפה הלוגית שלה - שמשכה את בעלי ההשכלה, וגם משכה במסקנות שלה - שהיו "נוחות למשתמש": ניתן להתקרב לאלוה תוך בחירה בכל דת שרוצים! ניתן היה להישאר ביהדות כלפי חוץ ולהיות פילוסוף מבפנים, ניתן היה לעבור מהיהדות לנצרות ולאסלאם, ובכל זאת להישאר "מאמין ועובד האלוה".

12 השיח של הפילוסוף קצת רחוק מהשיח האמוני שאנו מכירים היום, אולם הוא היה מפותח ומרכזי מאוד בתקופת ריה"ל. הסקת המסקנות נעשתה על פי חכמת הלוגיקה (תורת ההיגיון) שפתחה בהנחות יסוד שראות הכרחיות ומוחלטות, ומהן הסיקה מסקנות נוספות בדרך דדוקטיבית. ניתן לחלק את דברי הפילוסוף לארבעה חלקים: א. יסודות האמונה על פי דרכו; ב. מיהו האדם השלם; ג. הגמול; ד. הדרכה מעשית.

מסלול 1: יום ג לפרשת לך לך
מסלול 2: יום ה לפרשת נח

נעלה מעל הרצונות והמטרות. המטרות מורות על חסרון מציבה-המטרות. כי קיום המטרה הוא שלמות לו, וכל עוד לא התקיימה הרי הוא חסרון (לו)¹³. כמו כן נעלה הוא, לשיטת הפילוסופים, מלדעת את הפרטים, כי הם משתנים עם הזמנים, ובידיעתו של אלהים אין שינוי. לכן אין הוא יודע אותך, כל שכן ש(לא) ידע את כוונתך ואת מעשיך¹⁴, כל שכן ש(לא) ישמע את תפילתך ויראה את תנועותיך. ואם אמנם אומרים הפילוסופים שאלהים ברא אותך, הרי זה על דרך מטפורה, כי הוא עילת העילות (=המקור שממנו מושפע הקיום לכל הנמצאים שתחתיו) בכריאת כל נברא (=הנמצאים שמשתלשלים ממנו וקיומם תלוי בו), לא שהוא מְכוּן (ברצון) מלפניו (אלא כך טבעו של האלוה, שהוא משפיע חיים לזולתו והוא מוכרח בזה, לא שרצה בזה. היוצא מכך שתמיד האלוה משפיע חיים לכל מי שתחתיו ואם כן העולם קדמון כאלוה עצמו). אכן, הוא מעולם לא ברא אדם, כי העולם קדום. מאז ומתמיד נולד אדם מאדם שקדם לו. מתרככות בו צורות, תכונות ומידות מאביו ומאמו ומקרוביו, ואיכויות האוויר למינהו, הארצות¹⁵, המזונות ומיני המים יחד עם כוחות שהם הגלגלים, כוכבי הלכת והמזלות והיחסים הקיימים ביניהם. הכול נובע מן הסיבה הראשונה (=האלוה), לא מתוך שזאת מטרתה, אלא שפּע שפּע ממנה¹⁶ סיבה שנייה. אחרי כן (שפעו סיבות) שלישיות ורביעיות. הסיבות והמסֻבֵּים מתחייבים אלה מאלה ומשתלשלים (אלה מאלה) כמו שאתה רואה. התחייבותם אלה מאלה קדומה כשם שהסיבה הראשונה קדומה, שאין לה ראשית¹⁷.

הערות - ילמד ענוים דרכו

- 13 עיין מאמר ב,ה-1.
- 14 כאן הניגוד הגמור לחלום של המלך.
- 15 היוונים הורישו את התפיסה שהעולם מחולק מבחינת האקלים לשבעה אזורים, ורק באזורים שבהם האקלים ממוזג יכול שכלו של האדם להתפתח לרמה גבוהה (הערות פרופ' שורץ).
- 16 מתוך שכן טבעה, כמו השמש שמאירה אל מחוץ לה כי כך טבעה ולא מפני שרוצה בכך.
- 17 סיכום יסודות האמונה של הפילוסוף: האלוה שלם, ולכן לא יכול להיות בו שינוי. ההשלכה הראשונה - אין לו רצון (כי רצון מראה על חוסר שקיים בו), ולכן אין זה אפשרי שהאלוה ברא את העולם ברצונו, וגם לא אפשרי שהאלוה נתן תורה שבה מצוות ורצונות שלו מהאדם. ההשלכה השנייה - אין הוא יודע את הפרטים המשתנים, דהיינו העולם הגשמי, שהרי הוא אינו משתנה; ולכן אין לו ידיעה במעשי האדם ודאי שאינו משיגה עליו או גומל לו על מעשיו. אם כן, במה הוא אלוה? הוא מקור החיות של כל הנמצאים. כולם תלויים בו והוא - מקור קיומו בעצמו. הוא משפיע חיים באופן טבעי, מעצם טבעו כאלוהים. הפילוסוף כופר אפוא בידיעת ה', בהשגחתו, בנתינת תורה, בכריאת העולם, בשכר ועונש ובעשיית נסים. הטעות של הפילוסוף היא שהוא הגשים! הוא הגדיר את האלוה במושג אנושי של "השלם", שאם הוא "רוצה" - הרי הוא חסר עד שהרצון נעשה. הרי שהכניס אותו למושגים של זמן ומושגים של "חסר ושלם". ובאמת כל אלו מושגים אנושיים שנבראו אצלנו. אין לנו השגה באלוה ולכן לא נוכל להגדירו ולומר שביטוי של רצון אצלו הוא חוסר וכל כיו"ב. ועיין מו"נ ב,יח והלאה. על היסודות האמוניים של הפילוסוף חוזר ריה"ל במאמר ד,יג.

שאלות מנחות:

- ✦ הספר בא להתמודד עם ארבע קבוצות שכולן מאמינות במציאות האלוה ובעבודה "דתית". בימינו יש קבוצה חמישית של אתאיסטים - כופרים במציאות ה'. מדוע קבוצה זו לא היתה קיימת בעבר? (עיין בדרשת "תורת ה' תמימה" לרמב"ן בד"ה "ומכאן תראה אכזריות ראש הפילוסופים")
- ✦ האם לדעתך הספר יכול לספק לנו תשובות גם כלפי קבוצה חדשה זו של דורנו?
- ✦ מה מיוחד בדרך שבה הפילוסוף בונה את יסודותיו האמוניים?
- ✦ מהי הנחת היסוד הבסיסית של הפילוסוף שממנה נלמדו כל מסקנותיו האמוניות?
- ✦ במה הוא טעה באופן בסיסי?
- ✦ הרב קוק כתב באורות ישראל ה, ד¹⁸ שכל דת שסטתה מהיהדות הגיעה בהכרח לעבודה זרה. האם הפילוסוף (שנאבק בהגשמת האלוה ובקירובו לעולם הגשמי) טעה גם הוא בעבודה זרה?
- ✦ נוטים לומר שהפילוסוף מאמין במציאות ה' אך כופר בהשגחה. האם הפילוסוף אכן מאמין באותו אלוה כמו שמאמינים בעלי הדתות או שזה "אלוה אחר"? האם ניתן לומר שלא ניתן לנתק בין העיקר הראשון "מציאות ה'" לשאר העיקרים, וכל שינוי בהם משנה גם את התפיסה של העיקר הראשון?

הערות - ילמד ענוים דרכו

18 "עבודה זרה חפצה להתקרב אל האלוהות בחושים, וירדה לשפלותה. כי רצתה לעלות למקום שאי אפשר לעלות... הנטייה מקו המקורי, ממקורם של ישראל, יש לה תמיד מעין עבודה זרה, דהיינו: חפץ ופועל לצייר את האלוהות בהכרה מוחלטת חיובית. רק גילוי האלוהות שעל ידי מידת הענווה הגדולה של משה רבנו ע"ה למד לו 'כי לא יראני האדם וחי' ולא תוכל לראות את פני'..."

מסלול 1: יום ג לפרשת לך לך
מסלול 2: יום ה לפרשת נח